
І. В. Яковюк, кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Ідея об'єднаної Європи у творчій спадщині Ф. Науманна

У статті розкриваються причини розробки у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. концепції об'єднання народів Центральної і Східної Європи навколо Германської імперії в рамках міждержавного об'єднання Середньої Європи. Аналізуються концептуальні розробки європейських геополітиків, передусім Ф. Науманна, які було покладено в основу цього об'єднання. Аргументується висновок, відповідно до якого Серединна Європа повинна була забезпечити мирним шляхом необхідний Германській імперії життєвий простір, оформити її гегемонію в об'єднанні і забезпечити статус великої держави.

Ключові слова: Серединна Європа, геополітика, європейська інтеграція, Германська імперія.

Численні проекти об'єднання Європи, що стали результатом ідейних пошуків видатних філософів і політиків протягом останніх двох тисячоліть, обумовлені різними інтересами, а отже, переслідували різну мету і мали досить відмінну природу [7, с. 3–47, 57–93; 20; 21, с. 12–71]. Переважна більшість з них передбачали створення великого об'єднання європейських держав, за межами якого зазвичай залишалася лише Росія. Слід зазначити, що подібні проекти досить рідко успіш-

но втілювалися в політичній історії народів, оскільки Європа завжди вирізнялася культурним, національним і конфесійним різноманіттям, унаслідок чого потенціал конфлікту в ній перевищував потенціал спільних цінностей. Це, однак, не припиняє значення таких проектів, оскільки вони окреслювали потенційні межі можливого в історичній практиці.

Як і будь-який радикальний проект, європейська інтеграція мала протилежні за задумом конструкції, які, у свою чергу, також потребують ретельного дослідження незалежно від того, хто і коли їх розробляв, щоправда, за умови їх належного обґрунтування. З цих позицій заслуговує на увагу досвід теоретичного обґрунтування ідеї створення Середньої Європи, що являла собою проект побудови етнопанціонального (фактично – пангерманського) регіонального об'єднання всередині Європи.

Окремі автори ідеалізують Середню Європу, розцінюючи її як «демократичний проект центрально-східного Європейського Союзу», що в підсумку перетворився на «демократичний проект альтернативного розвитку Німеччини». (Такий висновок робився на підставі, по-перше, тези Ф. Науманна про те, що утворення навколо Німеччини вільного союзу народів передбачатиме лібералізацію самої Німеччини, відмову від моделі Німеччини пруссько-бісмаркського зразка, визнання права народів Східної Європи на самовизначення та їх звільнення з-під російської імперської експансії; по-друге, визнання того факту, що проект поєднував у собі актуальні для того часу ідеологічні пріоритети (соціально орієнтована державна політика, зміцнення середнього класу та гуманність під час розв'язання пролетарського питання) [16, с. 94; 6; 2, с. 173].) Проте насправді такий проект мав за мету лише пошук засобів забезпечення життєвого простору Германській імперії і підтвердження її статусу великої держави. Це й не дивно, оскільки розробники цього проекту, зокрема Ф. Науманн, були, як правило, поборниками політики імперського експансіонізму, які намагалися протиставити концепцію Середньої Європи панслов'янським проектам і в такий спосіб не допустити поширення впливу Російської імперії на народи, що мешкали на Сході та Півдні Європи.

Термін «Серединна Європа», як і поняття «Центральна Європа», увійшов у науковий обіг вітчизняної науки порівняно недавно і за великим рахунком обидва недостатньо теоретично опрацьовані, оскільки українські і російські науковці і політики запозичили їх переважно з наукових праць німецько- або англословянських авторів. У результаті в працях авторів, які використовують переважно німецькомовну літературу, частіше зустрічається термін «Серединна» (калька з німецького «Mitte»), тоді як «англословянські» автори надають перевагу слову «Центральна» (від англійського Central). Як наслідок, у процесі дискусії важливі відмінності, що існують між англо-американським Central Europe і німецьким Mitteleuropa, «по дорозі» інколи губляться [14].

Термін «Серединна Європа» тлумачиться неоднозначно. Якщо одні автори, переважно сучасні (наприклад, С. Роккан [25], К. С. Гаджиев [4, с. 173]), вважають, що він фактично тотожний поняттю «Центральна Європа», то інші, передусім ті, хто ввів його в науковий обіг, зокрема представники німецької (Ф. Ліст, К. Франц, К. Л. фон Брук, П. де Лагард, І. Парч, Ф. Ратцель, Ф. Науманн, А. Ласеон, К. Лампрехт, Л. фон Ранке, Г. Онкен) та шведської (Р. Челлен, С. Хедін) шкіл геополітики, вкладали в нього дещо інший зміст. Крім того, слід зважати на те, що хоча найбільш відомим і ретельно розробленим вважається проект Середньої Європи, запропонований Ф. Науманном, оцінювати ідею створення зазначеного міждержавного об'єднання лише на підставі аналізу його творів було б помилкою, оскільки до його опублікування в Європі вже існувала певна традиція середньоєвропейських планів економічного і політичного характеру. «Серединна Європа» для розробників цього терміна виступала певною метафорою геополітики, що відображала напрям тих невідворотних соціально-економічних і політико-правових змін, до яких наблизилися європейські країни в процесі свого розвитку наприкінці XIX – на початку XX ст.

Для будь-якого політико-правового і економічного міждержавного об'єднання принципове значення має питання про визначення меж його території. Хоча стосовно Середньої

Європи це питання набувало особливої актуальності, воно так і не отримало свого остаточного вирішення. Попри те, що до цього питання зверталися всі, хто досліджував цей феномен, остаточно географічні кордони Серединної Європи так і не були чітко визначені на Заході і Сході: «Середня частина Європи між атлантичною Західною і материковою Східною Європою, середземноморськими країнами на півдні і скандинавськими країнами на півночі. З півдня її головним чином обмежують Альпи, а з Півночі – Північне і Балтійське моря. На Заході і Сході природні кордони відсутні» [2, с. 175].

Термін «Серединна Європа» позначав не стільки географічне розташування країн, що входили до складу проєктованого об'єднання, скільки цивілізаційний феномен. А. М. Окара з цього приводу зазначає, що термін «Центральна», «Проміжна» Європа» («Zwischeneuopere») визначає цивілізаційне розташування «лімітрофних держав» (Австрія, Німеччина, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія) між романо-германською та англосаксонською Західною Європою і православною Східною Європою, тоді як «Серединна» Європа – це термін, що характеризує геополітичну ідентичність держав, що утворюють так званий «міжцивілізаційний пояс» [19], який має власну геополітичну ідентичність, оскільки займає проміжну позицію між атлантизмом і євразійством [17]. Щоправда, на думку Є. Сюч, визначити специфіку регіону можливо лише шляхом порівняння його зі Сходом і Заходом, оскільки ніякої спільної парадигми розвитку народів Серединної Європи не було [14].

Оскільки геополітична приналежність більш рухлива, аніж цивілізаційна, то членський склад Серединної Європи не має фіксованого характеру (не випадково Ф. Науманн уникав визначення конкретного складу такого об'єднання), а отже, залежно від ситуації окрім зазначених держав може поповнюватися за рахунок «проміжних» націй (фінів, шведів, естонців, румун, українців), що утворюють поняття «Міжєвропа» [12], а за певних обставин – навіть Італії, Франції, Швейцарії та Іспанії.

Життєздатність Серединної Європи обумовлювалася існуванням вагомих для національних інтересів держав-парт-

нерів спільних цілей і завдань (наприклад, побудова митного та/чи оборонного союзу), проте не меншого значення набувала наявність етнонаціональної (німецької) самосвідомості як додаткового засобу його зміцнення. Саме завдяки існуванню етнонаціональної самосвідомості німці як етнічна спільнота усвідомлюють свій історично обумовлений соціально-культурний локалітет у системі етнодиференційованого людства, а окремий індивід – свою етнотрупову ідентичність. М. М. Баранов із цього приводу зазначає, що хоча погляди розробників проекту різнилися стосовно членського складу і мети об'єднання, передумови для створення були єдині: прагнення забезпечити німецьку національну єдність; компенсувати недоліки «малогерманського» варіанта об'єднання, здійсненого Бісмарком; забезпечити конкурентоздатність Германії у протистоянні з Британською і Російською імперіями та США [2, с. 174]. Цілком логічно, що в цій ситуації основу Середньої Європи, принаймні на початковому етапі об'єднання, повинні були складати держави, у яких були значні етнічні німецькі групи.

Одним із перших до розробки питання про Середню Європу долучився Ф. Ліст, який писав про «середньоевропейську економічну спільноту». На його думку, політичною основою цього об'єднання мав стати Германський союз; економічна інтеграція повинна була привести до побудови германсько-угорської економічної зони під егідою Пруссії; конкурентоздатність об'єднання мала забезпечити експансіоністська політика Германії, вектор якої був спрямований не на захоплення заморських територій, а на просування в глибину Європи [24, с. 13, 32].

Концепція Середньої Європи в змістовному плані почала змінюватися (економічна спрямованість поступалася місцем військово-політичному спрямуванню об'єднання) після того, як на зміну Германському союзу прийшов Північно-германський союз, що означало перемогу «малогерманської» ідеї над «великогерманською». Це обумовило критичне ставлення частини німецької еліти до утвореного Бісмарком Союзу.

Після проголошення в 1871 р. Германської імперії військово-політичний аспект у концепції Серединної Європи остаточно займає домінуючі позиції, підпорядковуючи собі економічну складову. Такі зміни були закономірними, оскільки Германська імперія прагнула набути статусу великої держави, що, на думку Л. фон Ранке, означало її здатність протистояти з'єднаним силам усіх інших держав [3, с. 110]. На думку П. де Лагарда (Бетгіхера), створення Серединної Європи було необхідне, аби здійснити «місію умиротворення Європи» і в такий спосіб не лише забезпечити самостійне існування Германії, але й за допомогою армії завоювати Францію та Росію [22, с. 11]. Проектоване об'єднання мало нагадувати своєрідну федерацію (пруська модель організації влади), до складу якої входили Германська та Австрійська імперії, але за провідного становища першої. Життєздатність утворенню мало забезпечити формування німецької національної ідентичності, унаслідок чого необхідно було віднайти засоби, які б сприяли не лише формуванню у підданих Імперії відчуття національної ідентичності, але й підтриманню культурної спільності всіх німців незалежно від того, в яких державах вони мешкали, як умова проведення в подальшому успішної політики експансії. В умовах, коли в Імперії не існувало національного гімну і прапора (до 1892 р.), а також національної ідеї, такими засобами Лагард вважав: мову, культивування цінностей спільної германської спадщини, запровадження єдиної (пруської) монархічної династії, використання мілітаристської риторики, а також проведення політики германізації [8, с. 45–46; 9, с. 274], митний союз і численні воєнні договори. Важливе місце в цьому проекті відводилося також політиці колонізації Східної Європи німецькими фермерами і вихідцями з германських держав [23, с. 27].

Важливе значення для розробки напрямів державотворення Германії мала розроблена Ф. Ратцелем концепція «світової держави» (*Weltmacht*). У ній він указав на тенденцію розвитку великих держав – прагнення до максимальної географічної (територіальної) експансії. Саме ця тенденція пояснює той факт, що Германія мала стати в майбутньому континенталь-

ною імперією. У процесі реалізації цього задуму Германії, на його думку, може стати у пригоді досвід Китаю, який запровадив систему насильницького просторового перерозподілу населення для прискореного здійснення колонізації захоплених територій. Цей досвід був анонсований як метод мирної колонізації анексованих Пруссією польських земель.

Ідеї, висловлені Ф. Ратцелем, отримали розвиток у творах інших, переважно німецьких геополітиків, дослідження яких були спрямовані на виведення геополітичних законів, які б відповідали німецьким амбіціям стосовно реалізації політики експансії. Серед тез Р. Челлена, які становлять безумовний інтерес, є такі твердження. По-перше, буферне або периферійне становище держави завжди привабливе для здійснення політичного тиску, який лише посилюється, якщо йдеться про тиск з боку міждержавних політичних союзів. По-друге, Р. Челлен, спираючись на теорію природного відбору, стверджував: лише великі держави, що спираються на свою воєнну могутність, здатні висувати вимоги і поширювати свій вплив далеко за межі своїх кордонів, унаслідок чого вони є експансіоністськими за своєю сутністю, тоді як «малі» держави приречені або стати буферною державою, або бути поглиненими сусідньою великою державою і зникнути [5, с. 32, 37–38].

Попри той факт, що концепція Середньої Європи розроблялася з кінця XIX ст.¹, у сучасних дослідженнях вона, як правило, пов'язується з ім'ям Ф. Науманна і його роботою «Mitteleuropa» (1915 р.), яка була широко розтиражована в Європі під час Першої світової війни.

Справедливість багатьох висновків Ф. Науманна була обумовлена тим, що ним були проаналізовані ідейні витоки об'єднавчого процесу в Європі на різних етапах розвитку [15, с. 50–53]. У процесі державно-правового розвитку європейських держав зміст стрижневої ідеї, що лежить в основі об'єднавчого процесу, обумовлювався специфікою суспільної

¹ Достатньо згадати авторів, праці яких були безпосередньо присвячені цій проблемі й опубліковані до виходу роботи Ф. Науманна: Й. Парч («Срединна Європа», 1906 р.), Р. Челлен («Великі держави», 1910 р.), Ф. Ліст («Середньоевропейський союз держав», 1914 р.).

свідомості, що робило неминучою її зміну. Спочатку інтернаціональна ідея була релігійною: християнство сприйняло і примножило спадщину Римської імперії. Однак незручність догматики, величезні відстані, розвиток націоналізму зламали католицьку єдність і християнство розпалося на безліч різних конфесій. На наступному етапі інтернаціональна ідея втілювалася у філософській думці (практично всі великі філософи були носіями ідеї світового громадянства). Однак, зазначає Ф. Науманн, у разі міждержавних конфліктів філософи, як правило, перетворювалися на націоналістів, ігноруючи раніше висловлені інтеграційні проекти. У підсумку вільна наука виявилася занадто слабкою і немічною для організації людства. Згодом інтернаціональна ідея була сприйнята і поширена у світі англійською торгівлею. Хоча ідея вільної торгівлі була заснована на реальному підґрунті, але, незважаючи на свою широту, вона обмежувала міжнародне спілкування сферою комерційних відносин. Система міжнародного економічного співробітництва не змогла усунути міждержавні конфлікти. Відтак від буржуазного торгово-економічного лібералізму інтернаціональна ідея перейшла до соціал-демократії, яка визначила кінцевою метою створення моделі державного управління, що охоплює всі народи.

На думку Ф. Науманна, ідея світової організації не може мати виключно економічний характер, оскільки вона здійснюється не лише фінансово-економічними та професійними спілками. Основою правопорядку і всякої людської організації є держава, яка не може одномоментно перейти від національної або територіальної форми організації влади до світової організації людства. Відповідно світова (так само як і регіональна. – *І. Я.*) організація людства може існувати без державного характеру лише у комерційній чи фінансовій сферах. Виходячи з викладеного, Ф. Науманн усвідомлював, що створення Середньої Європи – це нелегке завдання, вона не може виникнути в результаті прийняття одного акта, а тому реалізація цього завдання займе не менше п'ятдесяти років. Однак це неминучий крок, оскільки в умовах існування державних союзів Пруссія занадто мала, як малі Німеччина, Австрія і Угорщина.

Жодній із цих держав поодиночі не витримати світової війни. Саме тому середньоевропейський союз – це не випадковість, а необхідність [13, с. 47].

Ф. Науманн тверезо оцінював усі труднощі процесу об'єднання, а тому, вважаючи кращою формою об'єднання союзна держава, він, однак, пропонував створити Серединну Європу як союз (конфедерацію) суверенних держав, який буде поважати самотність (включаючи форму правління) і суверенітет своїх членів і відмовиться від втручання в організацію окремих внутрішніх справ [13, с. 53–54]. Щоправда, Науманн не завжди був послідовний у своїх роздумах: указуючи на необхідність поважати суверенітет держав-членів союзу, він одночасно наполягав на створенні військового союзу для захисту єдиної економічної сфери, а також проведенні узгодженої зовнішньої політики, щоправда, з цього питання Науманн не зміг чітко вказати на шляхи її реалізації [15, с. 56–58].

Ф. Науманн запропонував оригінальний механізм управління об'єднанням, специфіка якого полягала в просторовій децентралізації управління: центром політичного об'єднання мала стати Прага, тоді як Гамбург – центром морської торгівлі, Берлін – біржовим центром, а Відень – юридичним. Очевидно, що цей досвід певною мірою був використаний ЄС. Передбачалася також розробка Конституції Середньоевропейської федерації, яка була спрямована на регулювання виключно економічної сфери, а тому не могла бути подібною за формою і змістом до національних конституцій.

Хоча головною метою об'єднання Науманн вважав забезпечення військової безпеки Німеччини, він недвозначно вказав на те, що інтеграційний процес має розпочатися з об'єднання в економічній та фінансовій сфері. При цьому абсолютно точно розкривалася особливість розвитку інтеграційного процесу в економічній сфері: площа економічної області Серединної Європи мала перевершувати територію держав-членів. Науманн зазначав, що первісною метою є створення середньоевропейських промислових, ремісничих, технічних союзів. На наступному етапі має відбутися злиття банків, страхових товариств та кредитних кас. При цьому роль урядів має зводитися

до того, щоб не перешкоджати зі свого боку цьому процесу (досвід функціонування ЄС засвідчив хибність поглядів Науманна в цьому питанні: без цілеспрямованих дій національних урядів інтеграція в банківській сфері відбутися не може).

На пострадянському просторі концепція Серединної Європи Ф. Науманна розглядається окремими авторами з позиції альтернативного напрямку розвитку державності країн Центральної і Східної Європи на початку ХХ ст. і певною мірою ідеалізується її зміст (В. Левандовський відзначає, що ідея середньоевропейської федерації була пронизана духом компромісу й солідарності, порозуміння й доброї волі) [11]. Безумовно, на тлі вкрай реакційних висловлювань німецьких державних діячів напередодні війни й у воєнний період¹ проєкт Серединної Європи Ф. Науманна виглядає, на думку Г. К. Мейєра, як «укорінений у найкращі європейсько-християнські традиції з їхнім наголосом на пристойності, моральності та гуманності» [11]. Однак насправді такі оцінки не повною мірою відповідають дійсності.

Так, слід визнати, що значення ідеї Ф. Науманна про право націй на самовизначення, зокрема на створення незалежної Польщі, що була висловлена ним у роботі «Що буде з Польщею», навряд чи слід переоцінювати і розглядати поза контекстом, в якому розроблявся проєкт Серединної Європи. Визнання за поляками права на створення власної держави мало на меті насамперед обґрунтувати право її виходу зі складу Російської імперії, щоб вона опинилася у сфері впливу Німецької імперії. Фактично Ф. Науманн допускав усереднення індивідуальності держав-членів об'єднання з одночасним затвердженням у ньому гегемонії Німеччини. Так, він писав: «По суті, Серединна Європа буде німецькою; вона буде користуватися для міжнародних відносин німецькою мовою» [12, с. 69]).

¹ У «Вересневій програмі» рейхсканцлера Т. фон Бетман-Гельвега зазначалося: «Францію необхідно ослабити настільки, щоб вона не змогла знову стати великою державою. ...Бельгія в будь-якому разі, навіть залишившись зовні державою, має стати васалом... Люксембург стане частиною німецької федеральної держави»; депутат рейхстагу від партії Центр М. Ерцбергер закликав знищити слабкі, ніби нейтральні держави, на германських кордонах [9, с. 300].

Розмірковуючи про майбутнє повоєнного світу, Ф. Науманн зазначав, що «центрами першого розряду», «планетарними державами», тобто такими, які будуть управляти долями інших народів, будуть Британська і Російська імперії, США і, можливо, Японія і Китай. Інші народи, хоча і мають власну культуру, покликані «служити посиленню» великих держав і слідувати у фарватері їх розвитку [16, с. 94]. Зазначені висловлювання значною мірою розвінчують оцінки проекту Ф. Науманна як справді демократичного і прогресивного.

Підводячи підсумки дослідження, слід констатувати, що концепція Середньої Європи, яка була розроблена наприкінці XIX – на початку XX ст. європейськими вченими та громадськими діячами, але так і не сприйнята державною владою ні Німеччини, ні інших центральноєвропейських держав, являла собою певну теоретичну абстракцію, своєрідний геополітичний ідеал для Німецької імперії. Головною метою концепції у поглядах Ф. Науманна був пошук шляхів мирного вирішення питання про територіальне розширення Імперії як передумови її модернізації. Як наслідок, концепція поєднувала в собі суперечливі цілі і шляхи їх досягнення, що зумовлено насамперед суперечливістю поглядів самого Ф. Науманна, який поділяв ідеологічні установки як християнських соціалістів, так і ліберальних демократів і при цьому був шанувальником імперської ідеї та експансіоністської політики. Суперечливість концепції Науманна пояснюється також тим, що він – у руслі своїх колишніх поглядів – бачив у Середній Європі не просто перспективний шлях розвитку Центральноєвропейських держав, але й засіб для зміцнення позицій Німеччини у світовій політиці, оскільки розумів, що в ході війни вона може втратити свій статус великої держави [1, с. 32]. Неоднозначність концепції Середньої Європи полягала також у тому, що вона включала протилежні мотиви: інтеграційний і ізоляціоністський. Акцентуючи увагу на спільності долі, культури та інтересів, що зближує народи регіону, вона тим самим певною мірою сприяла їх інтеграції. Однак протиставленням зазначеного регіону Франції, Великобританії та Росії, зневажливим ставленням до

суверенітету цілого ряду інших держав вона перешкождала інтеграційним процесам у масштабах всієї Європи. Слід зазначити, що ключові положення концепції Середньої Європи в її ліберальній інтерпретації не могли бути реалізовані наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. також через слабкість політичних позицій ліберальних партій Німеччини.

Список використаних джерел

1. Баранов, Н. Н. Левый политический либерализм в вильгельмовской Германии (1858–1918) гг. [Текст] : автореф. дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.03 / Н. Н. Баранов. – Екатеринбург, 2012. – 26 с.
2. Баранов, Н. Н. Срединная Европа Фридриха Наумана: становление концепции [Текст] / Н. Н. Баранов // Изв. Урал. гос. ун-та. Серия 2, Гуманитар. науки. – 2009. – № 3 (65). – С. 173–181.
3. Бестужев, И. З. Третий Рейх и Третий Рим в драме мировой истории [Текст] / И. З. Бестужев. – М. : Кн. Мир, 2009. – 320 с.
4. Гаджиев, К. С. Концепция «срединной Европы»: история и современность [Текст] / К. С. Гаджиев // Актуал. проблемы Европы. – 2000. – № 2. – С. 50–80.
5. Гейден, Г. Критика немецкой геополитики [Текст] / Г. Гейден. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 312 с.
6. Дністровий, А. Центрально-східний Євросоюз: проект Mitteleuropa [Електронний ресурс] / А. Дністровий. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2012/10/3/95786/>.
7. Европейская интеграция: проблемы теории и практики [Текст] : монография / под ред. И. В. Яковюка, А. К. Сквикова. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2012.
8. История Германии [Текст] : в 3 т. / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. – Т. 2 : От создания Германской империи до начала ХХІ века. – М. : Кн. дом «Университет», 2008. – 672 с.
9. История Германии [Текст] : учеб. пособие : в 3 т. / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. – Т. 3 : Документы и материалы / отв. ред. С. А. Васютин, Ю. В. Галактионов, Л. Н. Корнева. – М. : КДУ, 2008. – 592 с.
10. Левандовський, В. «Середня Європа» та Україна [Електронний ресурс] / В. Левандовський // Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний аналіз) / під ред. О. Дергачова. – К. : Політ. думка, 1996. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxh/r07.htm>.
11. Левандовський, В. Україна в геополітичних концепціях першої третини ХХ століття [Електронний ресурс] / В. Левандовський // Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний

- аналіз) / під ред. О. Дергачова. — К. : Політ. думка, 1996. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r07.htm>.
12. Левандовский, В. Украина в геополитических концепциях первой трети XX столетия [Текст] / В. Левандовский // Полит. мысль. — Киев, 1994. — № 3. — С. 59–69.
 13. Миллер, А. Восток Европы или к востоку от Европы [Текст] / А. Миллер // Pro et Contra. — 1998. — Т. 3, № 2. — С. 5–17.
 14. Миллер, А. И. Тема Центральной Европы: история, современные дискуссии и место в них России [Электронный ресурс] / А. И. Миллер // Независим. філол. журн. — 2001. — № 52. — Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/52/mill.html>.
 15. Науманн, Ф. Середина Європа [Текст] / Ф. Науманн // Геополитика : хрестоматія / сост. Б. А. Исаев. — СПб. : Питер, 2007. — С. 47–61.
 16. Науманн, Ф. Середина Європа (Mitteleurope) [Текст] / Ф. Науманн ; пер. с нем. В. Я. Фан-де-Флита ; предисл. Б. Э. Нольде. — Пг. : Огни, 1918. — XVI, 136 с.
 17. Окара, А. Н. Дурманящие иллюзии «Серединной Европы»: Европейский «континентализм» как манипулятор «Большой Евразией» [Электронный ресурс] / А. Н. Окара. — Режим доступу: www.russ.ru/politics/20021022-okara.html.
 18. Федотова, В. Г. Многообразная Европа. Концепт «второй» Европы как характеристика стадии развития [Электронный ресурс] / В. Г. Федотова // Федотова В. Г. Модернизация «другой» Европы. — М. : ИФ РАН, 2005. — Режим доступу: <http://perspectivi.com/print.php?ID=35922>.
 19. Цымбурский, В. Л. Россия — Земля за Великим Лимитрофом: цивилизация и ее геополитика [Текст] / В. Л. Цымбурский ; РАН, Ин-т философии. — М. : Эдиториал УРСС, 2000. — 142 с.
 20. Яковюк, И. В. Европейский Союз: в поисках оптимального сочетания национальных и наднациональных интересов [Текст] / И. В. Яковюк // Politbook. — 2012. — № 3. — С. 156–170.
 21. Яковюк, І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз [Текст] / І. В. Яковюк. — Х. : Право. — 760 с.
 22. Braud, Ph. Histoire des idées politiques depuis la Revolution [Текст] / Ph. Braud, F. Burdeau. — Paris : Montchrestien, 1983. — 696 p.
 23. Lagarde, P. de. Deutsche Schriften [Текст] / P. de Lagarde. — S. l., 1905.
 24. Meyer, H. C. Mitteleuropa in German Thought and Action (1815–1945) [Текст] / H. C. Meyer. — The Hague, 1995.
 25. The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism [Текст] / eds. S. Rokkan, D. Urwin. — London : Sage, 1982.

Стаття надійшла 19 липня 2013 р.

И. В. Яковюк
Идея объединенной Европы
в творческом наследии Ф. Науманна

В статье раскрываются причины разработки во второй половине XIX – в начале XX в. концепции объединения народов Центральной и Восточной Европы вокруг Германской империи в рамках межгосударственного объединения Средней Европы. Анализируются концептуальные разработки европейских геополитиков, в частности Ф. Науманна, которые были положены в основу данного объединения. Аргументируется вывод, что Средняя Европа должна была обеспечить мирным путем необходимое Германской империи жизненное пространство, утвердить ее гегемонию в объединении и обеспечить статус великой державы.

Ключевые слова: *Средняя Европа, геополитика, европейская интеграция, Германская империя.*

I. V. Iakoviuk
The Idea of United Europe
in the Creative Heritage of F. Naumann

The article deals with the reasons of elaborating the concept of peoples' association of Central and Eastern Europe around the German Empire within the framework of intergovernmental association Middle Europe in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries. Conceptual elaborations of European geopoliticians, foremost the works of F. Naumann, are analyzed, which were put into the basis of this association. The essence of key notions of F. Naumann's conception, especially as for the institutional organization of power, determination of priority and correlation of different integration process constituents, in particular economic and military-political constituents, mutual relations of the created union and states-members. The conception of Middle Europe contained both integration and isolating potential, as it envisaged the association of not all European countries, but only the states of Central and East Europe.

Accordingly, in the article we have concluded that Middle Europe had to provide a needed vital space for the German Empire in a peaceful way, guarantee its hegemony in the association and provide a status of the great state.

Keywords: *Middle Europe, geopolitics, European integration, the German Empire.*